О. В. Самойленко
Донецький національний медичний університет
(м. Краматорськ)

ВПЛИВ РЕЕТИМОЛОГІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СЛОВОТВІРНУ ПІДСИСТЕМУ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено дослідженню впливу реетимологізаційних процесів на словотвірну підсистему російської мови, зокрема на функціонування квазікомпозитів, під якими розуміємо складні лексичні одиниці, що утворилися не конденсацією речень або словосполучень у складне слово, а альтернативним шляхом (за допомогою процесів афіксоїдації, за аналогією до вже існуючих у мові та мовленні слів, прямим запозиченням або калькуванням тощо). Доводимо, що квазікомпозити можуть виступати і як результат реетимологізаційних процесів у мові та мовленні, і як їх джерело.

Ключові слова: *народна етимологія, реетимологізація, квазікомпозит, паретимологія, форма слова.*

Останнім часом умотивованість похідних лексем викликає інтерес лінгвістів, які розглядають лексичні одиниці з різних позицій. Певна кількість досліджень присвячена народній етимології та її впливу на лексичний прошарок мовної системи, але невласне складні слова лишаються поза увагою лінгвістів, що й визначило актуальність нашого дослідження – необхідність аналізу ступеня зв'язку між квазікомпозитами.

Труднощі внутрішньої мотивації стають рушійною силою для механізму реетимологізації, під якою розуміємо процес, наслідком якого є те, що немотивоване слово отримує мотивацію на основі зіставлення між словами, які не були пов'язані (або були в далекому минулому) етимологічно. Саме тому О. М. Трубачьов називає реетимологізацію оживленням етимологічних зв'язків [7]. Н. В. Дьячок визначає реетимологізацію як процес зворотної мотивованості, яка є хибною. Незважаючи на можливу неправильність такого виду мотивації, одиниці, які виникли внаслідок реетимологізації, існують у мові та мовленні [2, с. 235].

Мета статті – описати взаємозумовленість утворення квазікомпозитів і реетимологізаційних процесів у мовній системі, що передбачає низку таких завдань : пояснити природу й особливості процесів реетимологізації у мовній системі; визначити й описати реетимологізаційні процеси, пов'язані з квазікомпозитотворенням; обґрунтувати подвійну роль квазікомпозитів у реетимологізаційних процесах, які відбуваються у мові та мовленні.

Реетимологізація – загальномовний процес, якому можуть підлягати : 1) запозичені лексеми або слова, які не повністю асимілювалися фонетичною системою мови-реципієнта та не засвоєні нею граматично; 2) незапозичені утворення із затемненим або незрозумілим значенням; 3) власні імена (антропоніми іншомовного походження та топоніми на території країни).

Квазікомпозити тісно пов'язані з процесами реетимологізації. Вони можуть виступати одночасно і як результат процесу реетимологізації, і як його причина.

Отже, виділяємо два різновиди реетимологізаційних процесів, пов'язаних із квазікомпозитотворенням. Під квазікомпозитами розуміємо складні лексичні одиниці, які утворилися не конденсацією речень або совосполучень у складне слово, а альтернативним шляхом (за допомогою процесів афіксоїдації, за аналогією до вже існуючих у мові та мовленні слів, прямим запозиченням або калькуванням тощо).

По-перше, квазікомпозити виступають кінцевим продуктом реетимологізаційної трансформації. Цей процес отримав назву народної етимології. Народна етимологія дуже впливає на запозичені слова, вона пов'язана як із формою слова, так і з його значенням. Народна етимологія зіставляє значення нового слова з чимось вже відомим і добре зрозумілим.

Уперше термін "народна етимологія" (Volksetymologie) було використано немецьким дослідником Фестерманном (Föstermann) у 1852 р. Існують і синонімічні терміни, що використовуються іншими лінгвістами : псевдоетимологія, фальшива (хибна, наївна) етимологія.

Наприклад, у слові *поликлиника*, яке походить від двох грецьких основ "*poli*" – 'багато' та "*klinio*" – 'лікувати', заміна першої частини слова викликана функціонуванням таких слів, як *полустанок* і *полушубок*. Можна навести дуже просте пояснення: *полуклиника* – це не зовсім клініка, тому що хворі не знаходяться там постійно, а приходять проконсультуватися з лікарем.

Довгий час "народна", або хибна, етимологія виступала одним із основних способів адаптації запозиченого слова. Сутність цього явища полягає у фонетичній трансформації та переосмисленні запозиченого (рідше, рідного) слова за зразком близької йому за звучанням лексеми рідної мови, але яке відрізняється від нього за походженням [6], наприклад *киноскоп* від *кинескоп*, *полусад* замість *палисад* (від фр. *palissade* – "частокіл, дощатий паркан, жива огорожа"). Про універсальність цього явища у мовній системі свідчать приклади з інших мов: англ. *cockroach* ("тарган", але його структурні елементи мають значення "півень" та "плітка" (рос. *плотва*)) від ісп. *cucaracha, choucroute* ("кисла капуста", капуста + кірка (хліба) від нім. *sauercraut*). Але не лише запозичені лексеми підлягають народній етимології : в українській мові можна знайти такі приклади: *дивосил* замість *девясил*, *простирядно* замість *простирадло*, *сомодери* замість *самодери* (рибальське знаряддя для лову сома), *колибаба*, *дід-і-баба* замість *кульбаба*.

Народна етимологія може стати джерелом для можливих змін у слові. В одних випадках народно-етимологічному переосмисленню підлягає все слово: у ньому немов би не залишається незрозумілих звукових комплексів, усі його частини стають "значущими", умотивованими: *кировогаз* замість *керогаз*, *болеудаляющие* (средства) замість *болеутоляющие*.

В інших випадках після фонетичної трансформації слова поясненим стає лише один з його компонентів, а інші (як у препозиції, так і в постпозиції) лишаються незмінними, тобто значення є не зовсім зрозумілим : рос. *брудер(?)-штраф, фрика(?)-долька, гувер(?)-нянька, шланг-баум(?),* англ. *chaise(?)-long* (довгий) (від фр. *chaise-lounge* – "стілець для відпочинку"). Подібні комплекси Ф. де Соссюр вважав "народними етимологіями, що зупинилися на половині шляху" [4]. Науковець справедливо зазначав, що народна етимологія − це явище патологічне, вона виступає лише у виняткових випадках і стосується лише тих окремих слів, технічних термінів і запозичень з інших мов, які є важкими для сприйняття носіями мови-реципієнта. Більшість лінгвістів поділяє цю думку, тому альтернативний термін "хибна етимологія" нерідко використовується в наукових джерелах. Утім, на думку Р. Р. Гельгардта, термін "народна етимологія" є невдалим насамперед тому, що народними за своєю природою є явища помилкові, хибні, це і виступає тією основною причиною, чому дослідник пропонував називати це явище хибною етимологією [1].

На нашу думку, доречніше використовувати термін "паретимологія" (він прийнятий у німецькій та англійській лінгвістичній традиції), тобто "паралельна етимологія" – етимологія, що базується не на значенні певного слова в чужих мовах, а на відповідності цієї лексеми законам рідної мови.

Утім, деякі з народно-етимологічних утворень стали частиною словникового складу мови як повноправні одиниці, що належать до сфери загального вжитку (наприклад, російський квазікомпозит *близорукий*). Взагалі, етимологія цього слова заслуговує на особливу увагу: у давнину існувала лексема *близозоркий*, але згодом один склад *зо-* випав, що можна пояснити тенденцією до спрощення. Потім через схожість у звучанні (*близоркий – близорукий*) носії мови стали вбачати в цьому слові елемент – *рука*. Таким чином, літературне слово *близорукость*, яке також виступає в ролі медичного терміну, є результатом так званої хибної етимології, хоча слід зазначити, що антонім цього слова *дальнозоркость* існує у первісному вигляді. В англійській мові загальновживаними стали лексеми *May-Day, crayfish, serviceberry, wheatear, sparrowgrass*, у французькій – *faitnéant, courte-pointe*.

По-друге, квазікомпозити також постають і як джерело процесу реетимологізації. Тут потрібно наголосити, що в межах нашого підходу розглядаємо квазікомпозити як складні слова, що утворилися не на основі словосполучень або речень. Звичайно ж багато складних слів утворилися на основі синтаксичних одиниць, тому іноді носії мови роблять спроби утворити словосполучення-дублет і для квазіскладних слів. Наприклад, російський квазікомпозит *лжесвидетель* складається з двох компонентів: префіксоїду *лже-* та кореня *свидетель*. Афіксоїд *лже-* є варіантом кореня *лож-*, тому можна зробити висновок, що джерелом появи слова *лжесвидетель* є словосполучення *ложный свидетель*, причому лексема *ложный* має значення "хибний, несправжній, підроблений". Такий зв'язок

можна спостерігати під час аналізу лексем: *лжепроповедник* – "брехун" (*Но юристы говорят, что в документе много лазеек, которыми пользуются* ***лжепроповедники****. Врачи бьют тревогу: после подобных сеансов к ним обращаются люди, жалуясь на бессонницу, головные боли, немотивированное чувство тревоги* (Публика, 2012, № 28)); *лжегорничная* – "жінка, яка лише прикидається покоївкою" (*Зачем* ***лжегорничная*** *отравила Викторию Николаевну? – не утихал Маневич*. (Донцова, 2012)); *лжеохранник* – "несправжній охоронець, який намагається ошукати для досягнення власної мети" (*Так что когда ничего не подозревающие инкассаторы вошли внутрь,* ***лжеохранники*** *напали на них и отобрали сумки* (Михалкова, 2010)). У цих випадках словосполучення *ложный проповедник*, *ложная горничная*, *ложный охранник* можна вважати дублетами відповідних складних слів. Композит *лжесвидетель* має інше лексичне значення ("свидетель, дающий заведомо ложные показания") і не може виступати замінником словосполучення *ложный свидетель*, бо мається на увазі людина, яка намагається ошукати слідство або суд задля власної вигоди або безпеки. Така особа дійсно може бути свідком певних подій, але не повідомити про них чесно або повною мірою. Іноді у мові можна спостерігати використання словосполучення *ложный свидетель* при описі дорожньо-транспортних пригод : *Какова вероятность того, что на разборе в ГИБДД инспектор сможет отличить* ***ложных свидетелей*** *от настоящих? Один разбор уже был, но дело откладывается на неделю и уже со свидетелями. Настоящий свидетель у меня есть, но только один. У оппонента нет ни одного, но у меня ощущение, что он приведет целую толпу* (http ://forum.auto.ru/gai/459153.html). Як бачимо, це словосполучення має значення "людина, яка не була присутня при певних подіях, але готова свідчити, що була", тобто "несправжній, підставний свідок". Квазікомпозит має інші контексти використання: ***Лжесвидетель*** *из Волжского пойдет под суд* (http ://www.volginform.ru/6131-lzhesvidetel-iz-volzhskogo-poydet-pod-sud.html).

Прикладом може слугувати й російський квазікомпозит *авиамодель*. Ця лексема не була утворена від словосполучення *авиационная модель*, оскільки у дійсності функціонально еквівалентним скороченому найменуванню є не воно, а словосполучення *модель летательного аппарата*. За зразок було взято власне абревіатури *автомодель* (< *модель автомобиля*), *судомодель* (< *модель судна*). Саме за аналогією до цих складних слів утворилося квазіскорочення *авиамодель* (*авиа* + *модель*). Утім, зараз у численних текстах на позначення моделей літальних апаратів використовується саме цей варіант (внаслідок "розгортання" квазіабревіатури *авіамодель*) : *Книга рассчитана на авиамоделистов, макетчиков, любителей моделирования, имеющий некий опыт постройки* ***авиационных моделей*** (Авиамоделирование, 1990). Узагалі можна пригадати ще деякі квазіабревіатури з компонентом *авиа-*, на яких теж позначено вплив реетимологізації. Наприклад, російська лексема *авиагоризонт* (бортовий гироскопічний пристрій, що використовують в авіації для визначення та індикації кутів крену та тангажу літального

апарата, тобто кутів орієнтації стосовно справжньої вертикалі. Пристрій призначений для керування та стабілізації літального апарату у повітрі (http ://ru.wikipedia.org/)) не утворилася на базі сполучення *авиационный горизонт* або *горизонт авиации* (бо цей пристрій пов'язаний саме з літаками, а не з авіацією як транспортною галуззю), хоча іноді сполучення *авиационный горизонт* виступає замінником цієї лексеми. Процесу реетимологізації підлягають також російські квазікомпозити *авиадесант* та *авиамагистраль*, значення яких не відповідає значенню словосполучень *авиационный десант* та *авиационная магистраль*, які іноді використовують як дублети. На нашу думку, відповідниками цих квазіскладних лексем є сполучення *воздушный десант* та *воздушная магистраль*, оскільки мають на увазі місце (локатив), а не галузь (авіація). До речі, теж саме можна сказати і про номенклатурні утворення абревіатурного типу : "Нюанси смислових різниць абревіатур і словосполучень <…> стають причиною появи хибної етимології, коли уже наявна в мові абревіатура починає розшифровуватися на основі складових компонентів без урахування її власного лексичного значення (*детком* як *детский комитет*, а не як *комиссия по улучшению жизни детей*)" [2]. Такі випадки можна вважати прикладами переходу квазіабервіатур до класу власне абревіатур унаслідок розгортання на їхній основі квазівихідних словосполучень й утворення номінатем нового зразка (відабревіатурних номінатем).

Як різновид реетимологізації можна також розглядати псевдоетимологію. В. О. Чудинов називає цим терміном такий умисний або ненавмисний зв'язок між спорідненими та неспорідненими словами, який базується на зовнішній звуковій схожості відповідних слів, що мають різні значення, на невірному морфологічному членуванні, на його семантичному переосмисленні [7]. Таку етимологію можна також назвати оказіональною й умовно поділити на дві групи – навмисну і спонтанну (ненавмисну). Існує навіть псевдоетимологічний словник. Це явище є розповсюдженим у літературі для створення певного ефекту комічного. Наприклад, лексема *пиротехник* тлумачиться не як спеціаліст з виготовлення вибухових сумішей, а як "спеціаліст із проведення пирів, прийомів, метрдотель", *супермен* – "любитель супів", *банкомет* – "прибиральник, який працює у банку", *табаковод* – "спеціаліст із приготування циплят-табака", *гріховодник* – "поганий робітник на водному транспорті", *самородок* – "дитина, яка народилася без бажання й участі батьків", *стенографіст* – "людина, яка пише на стінах та огорожах", *богадельня* – "місце, де працює Бог", *чернослив* – брудна зливна яма. Ці приклади являють собою зразки мовної гри, під якою розуміємо "використання мови для досягнення понад мовного, естетичного, художнього (найчастіше – комічного) ефекту" [3, с. 79]. Цей прийом набуває широкого використання у ЗМІ, де розповсюдженим стає прийом псевдорозшифрування абревіатур : *ОБЖ – "Очень Боюсь Женщин"* або *"Общество беременных женщин"* (ОУ, 2007, № 1); *ПТУ – "Помоги Тупому Устроиться"* (ОУ, 2007, № 4).

Ненавмисна псевдоетимологія слугує засобом визначення незнайомого слова. Так, далеко не всі знають, що таке *кинология* (наука про собак, від грец. *kyon, kynos* – "собака"), вважаючи, що це наука про кінематографію. Як ще один приклад можна навести слово *плутократия*, що позначає владу капіталу. Але носії мови можуть провести аналогію зі словом *плут* і розшифрувати цю лексему за допомогою словосполучення "панування брехунів і шахраїв". Більша частина наведених псевдоетимологій спирається на семантичні моделі та фономорфологічні структури, які функціонують у мові. Однак семантичні моделі використовуються не узуально, а за хибною аналогією, в результаті чого справжня етимологія стає затемненою або, краще сказати, усуненою. Ця обставина у певній мовленнєвій ситуації і призводить до комічного ефекту.

З іншого боку, квазікомпозити виступають результатом впливу народної етимології (паретимології) як спроби пояснити значення незрозумілих слів. Але, на відміну від наукової етимології, народна етимологія та реетимологізація базуються не на законах розвитку мови, а на випадковій схожості слів (словосполучень). Вищезгадані приклади доводять, що велика кількість пар етимологічних слів закріпилися у словниках.

Отже, реетимологізаційні процеси значно впливають на словотвір російської мови. Хибна аналогія знаходить широке використання не тільки у просторіччі, але й в сучасній літературі, засобах масової інформації, інтернеті, виступах артистів-естрадників для створення гумористичного, сатиричного або саркастичного ефекту. Одним з напрямів подальших розвідок може стати вивчення впливу реетимологізації на нейролінгвістичне програмування, а також дослідження особливостей народної етимології та її впливу на системи неслов'янських мов.

Л і т е р а т у р а :

1. *Гельгард Р. Р.* О лексической ассимиляции в связи с ложной ("народной") этимологией. Русский язык в школе. 1956. № 3. С. 36–42.
2. *Дьячок Н. В.* Явление деэтимологизации в рамках номинатем типа "словосочетание + эллиптический универб". Лінгвістика : зб. наук. пр. № 3 (24). Ч. ІІ. Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2011. С. 23–28.
3. *Норман Б. Ю.* Игра на гранях языка. М. : Флинта, 2006. 344 с.
4. *Соссюр Ф. де.* Курс общей лингвистики. Пер. с фр. А. А. Холодовича. Труды по языкознанию. М. : Прогресс, 1977. С. 30–269.
5. *Трубачев О. Н.* Этимологические исследования и лексическая семантика. Принципы и методы семантического анализа. М., 1976. С. 147–179.
6. *Уфимцева А. А.* Типы словесных знаков. М. : Наука, 1974. 206 с.
7. *Чудинов В. А.* Народная этимология как народное толкование слова. Электронный ресурс] – Режим доступа : www.runitsa.ru/publications/publication_508.php.

R e f e r e n c e s :

1. *Gelgard R. R.* O leksicheskoy assimilyatsii v svyazi s lozhnoy (“narodnoy”) etimologiey [About lexical assimilation in connection with false (“folk”) etymology]. Russkiy yazyk v shkole. 1956. № 3. C. 36–42.
2. *Dyachok N. V.* Yavlenie deetimologizatsii v ramkakh nominatem tipa “slovosochetanie + ellipticheskiy univerb” [Phenomenon of deetimologization within the framework of the nominatives of the type “wordcombination + uniberbum”]. Lingvistyka : zb. nauk. pr. № 3 (24). Ch. II. Lugansk : Vyd-vo LNU im. T. Shevchenka, 2011. S. 23–28.
3. *Norman B. Yu.* Igra na granyakh yazyka [Games on the Edges of the Language]. M. : Flinta, 2006. 344 s.
4. *Sossyur F. de.* Kurs obschey lingvistiki [The Course of General Linguistics]. Trudy po yazyikoznaniyu. M. : Progress, 1977. S. 30–269.
5. *Trubachyov O. N.* Etimologicheskie issledovaniya i leksicheskaya semantika [Etymological Research and Lexical Semantics]. Printsipy i metody semanticheskogo analiza. M., 1976.
6. *Ufimtseva A. A.* Tipy slovesnykh znakov [Types of Language]. M. : Nauka, 1974. 206 s.
7. *Chudinov V. A.* Narodnaya etimologiya kak narodnoe tolkovaniye slova [Folk etymology as folk explanation of words]. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupa : www.runitsa.ru/ publications/publication_508.php.

Самойленко Е. В. Влияние реэтимологизационных процессов на словообразовательную подсистему русского языка.

Статья посвящена исследованию влияния реэтимологизационных процессов на словообразовательную подсистему русского языка, в частности на функционирование квазикомпозитов, под которыми понимаем сложные лексические единицы, образованные не благодаря конденсации предложений и словосочетаний в сложное слово, а альтернативным способом (с помощью аффиксоидации, по аналогии к уже существующим в языке и речи словам, путем прямого заимствования или калькирования и др.). Квазикомпозиты могут выступать и как результат реэтимологизации в языке и в речи, и как ее источник.

Ключевые слова: *народная этимология, реэтимологизация, квазикомпозит, парэтимология, форма слова.*

Samoilenko O. V. Influence of reetimological processes on the word-building subsystem of the Russian language.

The article is devoted to the investigation of influence of reetimological processes on the word-building subsystem of the Russian language, namely, the functioning of quasi-composites under which we mean compound lexical units which have not been built by condensation of sentences and word-combinations into a compound word but in an alternative way (for example, with the help of affixoidation, by analogy to the already existing words, by means of the direct borrowing and calquing). Reetimology can be described as the process of back motivation which contains mistakes. In most cases borrowed words become the objects of reetimilogization, which is preconditioned by the tendency to simplification of the language and the necessity to explain new and strange lexical items. The author proves that quasicomposites may function as both the result of reetimological processes in the language and speech and their source. The scholar also analyzes pseudoetymology as a particular type of reetimogization and explains that it plays an important role in modern newspapers, magazines and the Internet for creating humorous effects. The author emphasizes that reetimologization cannot be analyzed only as a character feature of the folk language, a lot of words based on the folk etymology have become the parts of official dictionaries.

Keywords: *folk etymology, reetimologization, quasicomposite, paretymology, word form.*